

2. Бергер П. Л. П'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи: [Монографія] / П.Л.Бергер; [пер. з англ. С.О.Макеєв, І.П.Дзюб, І.О.Кресіна; передмова В.К.Черняка]. – К.: Вища школа, 1995. – 247 с.

3. Франко І.Я. Про соціалізм / І.Я.Франко // Вибрані суспільно–політичні і філософські твори. – К.: ДВПЛ УРСР, 1956. – С. 71–83.

4. Булгаков С. Н. Философия хозяйства [Электронный ресурс] // [Библиотека (ИНТЕРНЕТ–ИЗДАТЕЛЬСТВО). Электронные издания произведений и биографических и критических материалов. – Режим доступа: <http://magister.msk.ru/library/philos/bulgakov/bulgak01.htm>.

5. Риддерстрале Й. Караоке–капіталізм / Й.Риддерстрале, А.К.Нордстрем; [пер. з англ.]. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2004. – 312 с.

6. Сучасний глумачний словник української мови: 65 000 слів / [за заг. ред. д–ра філол. наук, проф. В.В.Дубічинського]. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

7. Архиепископ Иоанн (Шаховской). Бедность и богатство [Электронный ресурс] / Архиепископ Иоанн (Шаховской) // Библиотека «Благовещение». – Москва. – 2006 год. – Режим доступа: <http://www.wco.ru/biblio/books/shach4/main.htm>.

8. Лист Ф. Национальная система политической экономии [Электронный ресурс] / Ф.Лист // Сборник статей по экономике Игоря Аверина. – 2006–2009. – Режим доступа: <http://knukim-edu.kiev.ua/index.php?id=613&view=article>.

9. Тоффлер Э. Революционное богатство (как оно будет роздано и как оно изменило нашу жизнь) / Э.Тоффлер, Х.Тоффлер. – М.: АСТ–Москва, 2008. – 569 с.

10. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века / Э.Тоффлер; [пер. с англ.]. – М.: АСТ, 2001. – 669 с.

11. Голенкова З.Т. Бедность / З.Т.Голенкова // Политическая энциклопедия в 2–х томах. – М.: Мысль, 2000. – Том А–М. – С. 101–102.

12. Артемюк Б. Філософські проблеми суспільного розвитку / Б.Артемюк. – К.: Абрис, 2008. – 178 с.

13. Губерський Л. В. Гуманітарний простір освіти: сучасні виміри та пріоритети / Л.В.Губерський // Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2009. – № 15. – С. 122–128.

14. Сковорода Г.С. Сад пісень: вибрані твори для ст. шкіл в. / Г.С.Сковорода; [пер. М.К.Зерова, П.М.Пелеха, В.О.Савчука; передм., упоряд. та приміт. В. В. Яременка; худож. С. К. Артющенко]. – К.: «Веселка», 1983. – 190 с.

Гончаренко Н.А. Реальность и утопичность феномена богатства в структуре социального капитала

Исследуется генезис полисемантического понятия богатства. Приводится структура социального капитала versus (vs) реальности и утопичности феномена богатства.

Ключевые слова: богатство, бедность, социальный идеал, социальный капитал, счастье.

Honcharenko, N.A. Reality and utopianism of a phenomenon of the wealth in the structure of the social capital

Genesis of polysemantic concept of wealth is analyzed. The structure of the social capital is resulted versus the reality and utopianism of a phenomenon of wealth.

Key words: wealth, poverty, social ideal, social capital, happiness.

УДК 1(091) (433.3)

Боднар К.А.

Теоретико–методологічні перехрестя демократії в контексті громадянського суспільства

Істотним аспектом громадянського суспільства є демократична складова, демократія як явище, як суспільний феномен. Об'єктивно і закономірно, що ефективність втілення на практиці світоглядних пріоритетів громадянського суспільства залежить від всебічності аналізу демократії, її еволюціонування і перспектив.

Ключові слова: демократія, громадянське суспільство, світоглядні пріоритети, еволюція, держава, соціум.

Актуальність методологічного аспекту проблеми зумовлена необхідністю гармонізації суспільних відносин в Україні, бо існуючі моделі громадянського суспільства відірвані від практики, що спричиняє низьку якість процесів соціального управління.

Розвиваючи ідею гармонізації відносин між особою і державою, Платон, Аристотель, Цицерон, Ж. Боден, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.–Ж. Руссо, А. Фергюсон, В. Гумбольдт, І. Кант, Г. Гегель, А. Токвіль, К. Маркс створили основу теорії громадянського суспільства.

Сучасні західні соціологи Дж. Александер, Е. Арато, Ю. Габермас, Е. Геллнер, Дж. Кін, Дж. Коген, Р. Патнам, І. Шапіро розглядають громадянське суспільство у зв'язку з демократичною державою, а їхні моделі відображають лише одну традицію суспільної думки, яка характеризує зріле громадянське суспільство. На відміну від країн Євро–Атлантичної цивілізації, такий підхід не є виправданим для країн Східної Європи, зокрема України, бо ігнорує іншу традицію суспільно–політичної думки, яка пов'язує громадянське суспільство з існуванням будь–якої держави.

У сучасних дослідників громадянського суспільства в Україні склалися два підходи до визначення його сутності. Представники першого розглядають громадянське суспільство у зв'язку з демократичною державою (аристотелівська традиція). Представники другого підходу доводять універсальність громадянського суспільства, розглядаючи його у зв'язку з будь–якою державою (боденівська традиція).

У наш час доволі поширеним є визначення демократії через конкуренцію, конкурентні форми взаємодії. У цьому контексті доцільно зауважити: конкуренція як така не є демократією, однак вона продукує, творить демократичне середовище і демократичний процес. Можна стверджувати, що демократія – це побічний продукт конкурентного рекрутування керівного складу. В кожному разі, демократія виходить із того положення, що визначення переможців серед конкурентів – прерогатива демосу.

Середина XX століття пройшла під акомпанемент того, що К.Леонтьєв назвав *mania democratica progressiva*, тобто манією демократичного прогресу. В ті часи демократія була об'єктом тотального славослів'я, а тверезі й критичні погляди на це суспільно–політичне явище перебували в очевидній меншості. Віддалений натяк на паритет у підходах до демократії зберігся завдяки висловлюванням на кшталт Б.Рассела, який зауважив, що в умовах демократії чесний політик може вижити лише в тому випадку, якщо він невеликого розуму, оскільки лише така людина може щиро поділяти заботи більшості суспільства.

Тенденція демократизації в різних країнах і регіонах час від часу поступалася місцем «сутінкам демократії». Це явище С.Хантінгтон уподібнив «хвилям демократизації», принцип дії яких виклав у праці «Третя хвиля. Демократизація наприкінці XX століття» [4].

Згідно з С.Хантінгтоном, хвилею демократизації є група змін, які відбуваються у визначенні час і трансформують політичні системи з недемократичних у демократичні, а також мають вагомий вплив на систему, ніж ті зміни, що впливають на неї в той

же час, але в протилежному напрямку. Хвилі демократизації, як і хвилі відступу від демократії, можна зобразити у вигляді циклу «два кроки вперед – один крок назад». Кожна хвиля відступу від демократії руйнувала частково демократичні зміни попередньої хвилі демократизації.

Було чимало спроб з'ясувати причини відступу від демократії в 60–х і 70–х роки ХХ століття. Зокрема, дослідники вказували на невідповідність демократії бідним країнам і дещо більшу користь авторитаризму для політичного порядку та економічного зростання. Також були виявлені причини того, чому економічний розвиток сам по собі призводить до виникнення нової і тривалої форми бюрократичного авторитаризму.

Початок ХХІ століття ознаменувався хвилею відступу від демократії. Зокрема, в щорічному огляді стану свободи в світі американська правозахисна організація Freedom House зазначає, що «2009 рік увійшов до анналіс історії як період стагнації свободи і посилення контрастності авторитарних режимів на неурядові організації, рухи і ЗМІ, які здійснюють моніторинг ситуації з правами людини і сповідують концепцію розширення демократичних свобод» [3, с.16].

З 1972 року Freedom House використовує систему балів для оцінки стану справ в країнах світу на предмет політичних та громадянських свобод. Хоча ця методологія досі викликає чимало суперечок серед фахівців і в середовищі неурядових організацій, однак, тим не менше, впродовж чверті століття вона слугує в цілому добротним індикатором тих напрямків, в яких відбувається суспільно-політичне еволюціонування різних країн з точки зору рівня свобод і демократії. Попри те, що кількість держав у кожній з трьох категорій – «вільні», «відносно вільні» і «невільні» – в 2009 році майже не зазнала змін (підвищення отримала Гайана, Гаїті і Непал, а пониження зазнали Таїланд і Конго-Браззавіль), Freedom House зазначала, що 33 країни продемонстрували ознаки відступу від свободи і демократії, в той час як лише щодо 20 можна стверджувати досягнення деякого прогресу.

Ідеологія сучасних суспільств нетоталітарного (першочергово західного) типу характеризується так званим «рамковим плюралізмом», який, з одного боку, визнає рівноправність усіх ідеологічних підходів, але з іншого, – виносить за межі прийнят-ного (тобто забороняє) окремі («крайні») ідеологеми – наприклад, націонал-соціалізм, расизм, частково комунізм і т.ін. Зазначена характерна особливість західних демократій є доволі повчальною для становлення ідеологічної сфери в Україні, яке зазнає необгрунтованого аргументаційного пресингу з позиції уподібнення плюралістичних норм світоглядно-ідеологічній уседозволеності.

Насправді ж, як доводить досвід Заходу, плюралізм аж ніяк не збігається з уседозволеністю – він має чіткі межі, передбачені потребами якщо не оптимального, то хоча б безпечного функціонування соціуму відповідного конкретно-історичного формату. Все, що виходить за межі стереотипізму суспільної думки про оптимум і безпеку, рішуче вилучається з реєстрів плюралізму і набуває статусу антисоціальних екстрем з відповідними й неухильними в таких випадках санкціями, які, між іншим, з точки зору жорсткості не завжди збігаються з поширеними уявленнями про гуманізм.

Демократія як влада більшості (висловлюючись терміном А. де Токвіля, «тиранія більшості») нині здійснюється через інститути представницької демократії. Як зазначають Д.Веймер і Е.Вайнінг, «суспільство підійшло б найближче до прямої демократії, якби мало право відкликати виборних представників, відповідальних за ухвалення рішень. Тоді відповідальні за ухвалення рішень приймали б виробляти політику з урахуванням динаміки влодобань» [1, с.186–187]. У перспективі інститути представницької демократії необхідно замінити формами і моделями прямої демократії, котра забезпечить індивідуально і безпосередню участь громадян у прийнятті загальносуспільних рішень.

Сутність вибору, перед яким стоїть сучасне українське суспільство, за великим рахунком, полягає в наступному: або не формулювати (не артикулювати рефлексійні зусилля) чітке уявлення щодо ідеологічної феноменології, або зробити вибір на користь західної моделі оперування ідеологічною феноменологією і фактографією.

У другому випадку йтиметься про «відносно плюралістичний» підхід, який декларуватиме ідеологічний плюралізм, але водночас у строгому розумінні не буде плюралістичним, оскільки накладатиме заборону на значну низку ідеологічних пропо-

зиційності, котра ставить під сумнів або робить неможливою актуалізацію потенціалу української держави і суспільства.

На теперішню пору існують три основних підходи до розуміння сутності демократії. Перший визначає її в категоріях джерел влади («волі народу»), другий – її цілей («загального добра»), а третій – процедур, котрі застосовуються під час правління. На переконання Р.Даля, процедури мають два виміри: боротьба та участь, на підставі яких і визначається ступінь демократичності політичних систем.

Ця теза поділяється більшістю сучасних фахівців у галузі суспільних дисциплін. Сучасна демократія передбачає обов'язковий контроль громадян над політикою, відповідальне правління, толерантність і відкритість у здійсненні політичних намірів, раціональний дискурс з приводу найважливіших суспільних проблем.

Нині загалом домінує концептуальний підхід американського соціолога Р.Даля, згідно з яким ідеалом сучасної представницької системи – не демократія, а поліархія (влада кількох груп, сліт та прошарків, які ефективно акумулюють представницькі функції). Симетричним відповідником цього типу ідеалу є «поліархічна» модель. Згідно з Р.Далем, поліархія – це правління меншості, що обирається народом на конкурентних умовах (виборах). Фактично поліархія була притаманна і античним полісам, і середньовічним республікам, і сучасним конституційним державам з усезагальним виборчим правом, і суперництву за владу політичних партій. Демократія ж, на відміну від поліархії, є ідеалом, який передбачає рівну участь усіх громадян в управлінні.

Не вдаючись до численних «за» та «проти» цієї концепції, наведемо зауваження Р.Гароді: теорія винятковості завжди стоїть на заваді діалогу. Іншими словами, якщо поліархія прагне досягти якомога вищої суспільної і корпоративної ефективності, то вона повинна навчитися селекціонувати до владних та управлінських структур усіх рівнів справді найкращих і найпереконливіших. Але їй не слід акцентувати суспільну увагу на винятковості й природній вищості своїх представників, оскільки навіть якщо це й відповідає дійсності, все ж сприймається масовою свідомістю здебільшого негативно.

Найбільший внесок у розуміння сучасної демократії зробила праця Й.Шумпетера «Капіталізм. Соціалізм. Демократія» (1942), в якій автор довів недосконалість так званої «класичної теорії демократії», яка визначала демократію в категоріях «волі народу» (джерела), а також «загального добра» (цілі). Як зазначав Й.Шумпетер, «демократичний метод є тим інституційним механізмом прийняття політичних рішень, в якому одиниці отримують силу прийняття рішень в результаті конкурентної боротьби за голоси виборців» [5, с.336].

Втім, різні учасники голосування можуть голосувати за певного кандидата з різних причин. Фактично, кандидат, що в усіх важливих питаннях дотримується поглядів меншості, міг би все-таки вийти переможцем. Наприклад, «третина електорату може голосувати за кандидата завдяки його ставленню до торговельної політики, бо саме це питання видаватиметься виборцям найголовнішим, дарма, що їм не до вподоби погляди кандидата на інші питання. Іншій третині електорату може не подобатися позиція цього кандидата з питань торговельної політики, але виборці голосуватимуть за нього завдяки його поглядам на оборонні витрати, бо саме це питання для них найважливіше» [1, с.187].

Таким чином, кандидат може перемогти, навіть якщо більшість виборців не погоджується з його поглядами на всі питання, зокрема, й на торговельну та оборонну політику. Загальний висновок з цього для демократії такий: завжди, коли люди мусять голосувати за певний пакет політичних пропозицій, не кожна конкретна політична пропозиція в тому пакеті, що здобуде перемогу, виражає волю більшості. Навіть велика перемога на виборах не засвідчує, що політика, яка набрала більшість голосів, є «наказом виборців» [1, с.187].

Це спонукає до суперечливих висновків про недосконалість демократії як механізму суспільного вибору. Треба визнати, що демократичні процеси не завжди дають правдиву оцінку суспільних цінностей. Можливо, надійних суспільних цінностей взагалі не існує, можливо, голосування не здатне виявити їх. Отже, уряди, які начебто виконують «волю народу», не завжди робитимуть добро.

Крім того, доцільність демократичного волевиявлення з приводу багатьох проблем є доволі сумнівною: «Проводити референдум з метою вирішення дуже складних,

багатограєних за своїм змістом проблем державного керівництва (скажімо, приймати конституцію) практично немає сенсу, оскільки переважна більшість населення не володіє тими знаннями, які необхідні для адекватних оцінок і компетентних рішень у питаннях такого рангу. Не рятує становища і пояснювально-просвітницька робота засобів масової інформації, позаяк насправді вона може виявитися звичайним лобізмом на користь певних партій чи соціальних груп» [2, с.101].

Зрештою, незважаючи на притаманні їй проблеми, пряма демократія має декілька істотних переваг. Зокрема, можливість участі в політичному процесі заохочує людей цікавитися державними справами. В багатьох випадках це спонукає учасників процесу погодитися із суспільним вибором, проти якого вони виступали, оскільки вони мали змогу оприлюднити свої погляди й проголосувати. Справді, референдуми можуть служити засобом відкласти політичні питання, які поділяють суспільство [1, с.187–188].

Згідно з підходом Й.Шумпетера, політичні системи відповідають нормам демократії в тій мірі, в якій їхні представники обираються на основі рівних, чесних і періодичних виборів, під час яких кандидати вільно конкурують за голоси виборців і в яких має право брати участь практично все доросле населення. Таким чином, визначена демократія набуває двох вимірів – боротьби та участі. Саме їх Р.Даль згодом визначив як ключові поняття у своїй реалістичній демократії (поліархії), котра передбачає існування громадянських і політичних свобод – свободи слова, друку, зборів і організацій, що є необхідними для повноцінного здійснення політичної конкуренції і виборчої кампанії.

Це процедурне визначення демократії стосується багатьох індикаторів, які згруповані відповідно до двох вимірів Р.Далю, що, власне, забезпечує можливість оцінки ступеня демократичності політичних систем: системи є настільки недемократичними, наскільки вони не допускають опозицію до виборів або в якій така опозиція є обмеженою чи переслідуються, опозиційні газети зазнають цензури і закриваються, а також відбувається маніпулювання голосами виборців та фальшування результатів виборів. Уряди, що виникають на основі виборів, можуть бути неефективними, корумпованими, безвідповідальними та контрольованими різними групами інтересів, нездатними до впровадження політики, необхідної для суспільного блага.

Відтак виникає запитання: наскільки уряд може бути несамостійним і підконтрольним побічним чинникам, щоб при цьому вважатися демократичним? Варто зауважити, що на сучасну пору дослідники соціальних дисциплін не мають одностайної думки щодо такої межі. Якщо ще наприкінці 90-х років ХХ століття основним критеріальним аргументом вибору на користь демократичного розвитку суспільства вважався господарсько-економічний успіх і рівень життя, то нині, після того як з'ясувалося, що завдяки паразитуванню на природних багатствах можна забезпечити високий рівень достатку, нехтуючи при цьому елементарними демократичними нормами, правами й свободами, вибір на користь демократії все більше набуває ознак вибору першочергово культурно-цивілізаційного, аксіологічного та етичного.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що демократія покликана пронизувати всю політичну систему суспільства: форми державної влади, принципи діяльності громадських організацій, політичний режим і політичну свідомість. Інакше доводиться констатувати наявність квазідемократичних, «гібридно-конвергенційних» соціальних структур і відносин.

Згідно з Г.Спенсером, суспільство – це організм, цілісність, котра складається із взаємозалежних частин (агрегатів), що перебувають у стані рівноваги. Сутність еволюції зводиться до двох взаємопов'язаних процесів – диференціації та інтеграції. Диференціація означає рух від простих не розмежованих цілісностей до складних утворень, в яких частини цілого набувають усі більше спеціалізованих ознак, залишаючись в той же час інтегрованими. Інтеграція ж полягає у відборі найбільш усталених структурних відносин між частинами цілого. Втім, інтеграційні тенденції неспроможні розв'язати проблему самотності окремих індивідів як складових елементів натовпу. Цей аспект доволі переконливо висвітлив Д.Рісмен у праці «Самотній натовпу».

Прийшовши до висновку про телеологічний характер історії і механічну дію її законів, І.Лебон у своїх працях «Психологія народів і мас» і «Психологія соціалізму» стверджував, що кожен народ володіє душевною будовою настільки ж стійкою, наскільки стійкими є його анатомічні особливості, а моральні та інтелектуальні ознаки – це

результат синтезу історичного досвіду. Наполягаючи на принципових відмінностях рас, І.Лебон сформулював судження про їх анатомічну й психологічну різницю, а також про неможливість ефективного злиття, поєднання. Будучи одним із засновників доктрини «омасовлення суспільства» та «ери натовпу», І.Лебон наполягав, що цивілізація повинна завдячувати діяльності еліти, яка наділена критичним розумом.

Не випадково ще Платон констатував: держави не позбудуться великих проблем доти, доки ними не почнуть правити мудреці. Згідно з традицією, що йде від Аристотеля, найкращою формою правління слід визнати аристократичну, тобто правління кращих – еліти. На відміну від влади багатих, еліта – це така соціальна група, котра володіє багатством нематеріального гатунку. Здебільшого зазначений суспільний прошарок досягає найвищого рівня у певній сфері життєдіяльності завдяки своїм вродженим або набутим якостям.

Як теоретико-концептуальні, так і емпіричні джерела дають підстави для висновку: чим більш розвинене громадянське суспільство, тим надійніше підґрунтя для утвердження демократичної політичної системи. І навпаки: недосконалість громадянського суспільства детермінує суспільні кризи і призводить до панування авторитарних чи навіть тоталітарних політичних режимів. Саме від рівня розвитку громадянського суспільства залежить консолідаційні можливості держави, її суспільно-політична стабільність і прогнозованість розвитку. Високий рівень самоорганізації громадянського суспільства генерує керувану систему і задає чіткі межі державного втручання.

Список використаних джерел

1. Веймер Д.Л., Вайнінг Е.Р. Аналіз політики: Концепції і практика. – К.: Основи, 2000. – 254 с.
2. Сичевіца О. Криза демократії і проблема нового розподілу влад // Українські проблеми. – К., 1998. – №2. – С.98–105.
3. Financial Times. – January, 26. – 2010.
4. Huntington S.P. The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century. – Oklahoma, 1991.
5. Schumpeter J.A. Capitalism. Socialism. Democracy. – London–Boston, 1987.

Боднар К.А. Теоретико-методологічне перекрестки демократії в контексте громадянського общества

Существенным аспектом гражданского общества является демократическая составляющая, демократия как явление, как общественный феномен. Объективно и закономерно, что эффективность воплощения на практике мировоззренческих приоритетов гражданского общества зависит от всесторонности анализа демократии, ее эволюции и перспектив.

Ключевые слова: демократия, гражданское общество, мировоззренческие приоритеты, эволюция, государство, социум.

Bodnar, K.A. Theoretical–methodological crossing of the democracy in the context of a civil society

The democratic component, the democracy as a phenomenon, as a society phenomenon is a significant aspect of a civil society. It is objectively and logically observed that effectiveness of realization in practice of world–view priorities of a civil society depends on the detailed analysis of the democracy, its evolution and perspectives.

Key words: the democracy, civil society, world–view priorities, the evolution, a state, society.